

УДК 343.143

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ДОСТОВІРНОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Юлія ЛОЗИНСЬКА,

аспірант кафедри кримінального процесу факультету № 1
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of scientific approaches to the certainty of evidence in criminal proceedings, determination of the complex of theoretical ideas about the certainty of evidence and the relation between certainty and truth in proving in criminal proceedings, which underlie understanding of the certainty of evidence. Proceeding from the theoretical positions defined as the significant for the development of the concept of the certainty of evidence in the criminal proceedings, was developed an author's determination of the certainty of evidence in a criminal proceeding.

Key words: certainty, truth, evidence, certainty of proof, criminal proceedings.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено аналізу наукових підходів до достовірності доказів у кримінальному провадженні, визначенню комплексу теоретичних уявлень про достовірність доказів та співвідношенню достовірності та істини в доказуванні у кримінальному провадженні, які лежать в основі розуміння достовірності доказів. Спираючись на попередні визначення, дано власне авторське формулювання достовірності доказів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: достовірність, істина, доказ, достовірність доказу, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. За майже 200-річну історію наукової розробки теорії доказування категорія «достовірність доказів» у вітчизняному кримінальному процесі пройшла цикл використання від однієї із центральних складових оцінки доказів за Статутом кримінального судочинства 1864 р. до відходу на другий план у радянський період розвитку кримінального процесу та поновлення її активного використання в практиці доказування у кримінальному провадженні за КПК 2012 р. Останнє відбулося в умовах відсутності чіткого та однозначного розуміння змісту цього критерію оцінки доказів, що своєю чергою створює умови для допущення помилок слідчими, прокурорами, слідчими суддями та судом у встановленні винних у вчиненні кримінальних правопорушень, міри їх вини та неналежного виконання інших завдань кримінального провадження.

Стан дослідження. Наявний на сьогодні науковий доробок із цього питання сформований завдяки роботам В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, В.Я. Дорохова, І.І. Котюка, О.М. Ларіна, І.М. Лузгіна, П.А. Лупінської, М.М. Михеєнка, М.А. Погорельського, С.М. Стахівського, М.С. Строговича, М.Є. Шумила та багатьох інших науковців, які займалися розробкою загальних положень теорії доказування, а також монографічним дослідженням К.П. Гришиної про достовірність доказів та способи її забезпечення в кримінальному процесі [1], В.Ю. Миронова про достовірність доказів та її значення для постановлення вироку [2] та О.В. Аверіна про істину та судову достовірність [3], які здійсненні на підставі російського кримінального процесуального законодавства та практики його застосування. Окремі статті із цих питань належать В.С. Дякову, А.А. Павлишину, М.А. Погорельському, Б. Ратушній, Д.Б. Сергееві, Х.Р. Слюсарчуку, М.Є. Шумилу [4–9] та іншим.

Від початку становлення теорії доказування наукові дослідження в галузях теорії пізнання та логіки розглядалися як чи не єдині першоджерела наукових уявлень про способи та засоби здобуття достовірних знань про обставини події злочину та причетних до неї осіб, характеру та ступеню їх винності у вчиненні злочину. Аналіз численних робіт, при-

свячених розкриттю природи доказування як пізнавальної діяльності у кримінальному провадженні, свідчить про відсутність однозначного і стабільного використання термінів «достовірність знання» та «істина» для позначення повної відповідності знань подіям, які реально сталися. Наведене зумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою статті є на підставі аналізу наукових підходів до достовірності доказів у кримінальному провадженні визначити комплекс теоретичних уявлень, які лежать в основі розуміння достовірності доказів, та, виходячи з них, запропонувати її визначення.

Виклад основних положень. І. Бентам, К.Ю.А. Міттермайер, О.С. Жиряєв, Г.А. Цахаріє та Л.Є. Владимиров хоча одночасно оперували категоріями «достовірність» та «істина», однак свої теоретичні викладки щодо оцінки доказів формували на основі лексеми «достовірність». У І. Бентама ми знаходимо численне використання терміну «достовірність» під час описання особливостей формування внутрішнього переконання судді у процесі оцінки відомостей, одержаних із показань свідків, доказів тощо, але визначення достовірності він не наводить [10]. А от К.Ю.А. Міттермайер, розкриваючи доктрину доказів у німецькому кримінальному процесі, визначав достовірність як стан переконання, коли хто-небудь на підставі сукупності підстав, що виключають протилежне припущення, визнає факт істинним [11, с. 72]. О.С. Жиряєв підтримував К.Ю.А. Міттермайера в тому, що кримінально-юридична достовірність є тим станом свідомості, за якого підстави за (pro) не послаблюються ніякими дійсними або ймовірними (але неможливими тільки) підставами проти (contra). У питаннях факту, якими є питання кримінального судочинства, логічна можливість протилежного завжди буде залишатися, але якщо немає нічого, справді існуючого у такому разі, що б свідчило на користь цього протилежного, то однією його абстрактною можливістю не знищується конкретна достовірність того, що приймається за істинне, і не перетворюється воно у ймовірність. Ймовірним називається те, що не тільки є логічно можливим, але й емпірично уявляється швидше дійсно існуючим, ніж неіснуючим. За допо-

могою кримінально-юридичної достовірності досягається юридична безсумнівність тих даних, які повинні бути названі головними предметами кримінального судочинства та суду [12, с. 81–82]. Г.А. Цахаріє описував кримінально-судову достовірність, спираючись на філософську спадщину Р. Декарта, згідно з якою достовірне знання формується в результаті критичної оцінки емпіричних даних та виводить із них істинні, тобто такі, що відповідають дійсності, а джерелом омани слугує не розум, а вільна воля, тому що вона примушує людину висловлювати судження і діяти там, де розум не має у своєму розпорядженні ясного та чіткого знання [13, с. 143–144]. Ураховуючи такі особливості пізнавальної діяльності людини і те, що під час кримінального провадження з'ясується сутність подій минулого, Г.А. Цахаріє писав про кримінально-судову достовірність як про історичну достовірність, яка не виключає можливості або взагалі думки щодо протилежного висновку. Достовірність є завжди чимось суб'єктивним уже тому, що вона обумовлена переконанням суб'єкта, який пізнає істину. У такий спосіб він зазначав, що кримінально-судова достовірність як емпірична достовірність має тільки високу ступінь імовірності [14, с. 338]. Аналогічний підхід до визначення достовірності у кримінальному провадженні був і у А. Гейсера [15, с. 191] та Ю. Варги [16, с. 459].

Наведені вище теоретичні викладки щодо визначення достовірності доказів німецьких процесуалістів 19-го сторіччя, а також філософська концепція достовірності, розроблена І. Кантом, у рамках якої виділялась емпірична, яка ґрунтується на власному або чужому досвіді, та раціональна достовірність, заснована на розумі, яка водночас розділяється на філософську та математичну [17, с. 292], вчинили неабиякий вплив на формування теорії кримінально-судової достовірності Л.Є. Владимировим. Так, кримінально-судова достовірність розкривалася ним як фактична достовірність (тобто така, що не ґрунтується на аксіомах математики – *Ю.Л.*), що досліджується для цілей правосуддя. На його думку, по суті своїй вона не є нічим особливим порівняно з тією достовірністю, здобуття якої нам є однаково потрібним як для ведення житейських справ, так і для констатування значних подій в історії людства або з'ясування найскладніших питань у різних галузях науки [18, с. 1–2, 6–7].

Цікавою є позиція І.Я. Фойницького, який як основну категорію для визначення відповідності твердження або заперечення якого-небудь відношення до його дійсної присутності чи відсутності між існуючими відношеннями речей, їх ідей і знаків використовував істину, а достовірність виступала у нього як один із ключових денотатів у визначенні її поняття та властивостей. «Істина, – писав він, – визнається достовірною (*certa*), коли відношення, яке стверджується або заперечується, виявляється існуючим або неіснуючим у справі та підлягає перевірці. Коли перевірка неможлива та істина не може бути встановлена її шляхом, то виходить або ймовірність, або можливість, або є мислимим, а замість знання – думку (*opinio*), сумнів (*dubium*), незнання (*ignorantia*). Критерієм достовірності істини, тобто можливості її визначення перевіркою, є очевидність істини (*evidentia*), а рішучістю прийняти відому думку за істинне або неправдиве та покласти її в основу своєї діяльності або відхилити її є переконання (*conviction, Ueberzeugung*) [19, с. 193]. У такий спосіб він підкреслював важливість раціонального (логічного) в доказуванні. І.Я. Фойницький розрізняв істину наукову та практичну. Зміст наукової істини складають закони природи, які вона розкриває, а практична істина містить не загальні закони, а окремі факти та явища, які підтверджуються нею або спростовуються. Далі він пише стосовно подій минулого, тобто знань історичного взагалі і судового зокрема, що веде до встановлення так

званої моральної істини. Її джерелами є такі, які припускають довіру до себе, або ж такі, щодо яких можлива. Наскільки джерело моральної істини припускає прийняття його за довірою або на віру (наприклад, показання свідків), знання її можливе лише до ступеня імовірності; але в тому разі, коли явища морального порядку підлягають нашому спостереженню і допускають об'єктивну перевірку (наприклад, експертиза), вони можуть бути встановлені до ступеню повної достовірності. Історична істина взагалі і судова зокрема відрізняється від наукової, що в ній є не загальні закони, а ознаки та явища окремих фактів чи груп фактів [19, с. 193–195].

Слід зазначити, що у Статуті кримінального судочинства Російської Імперії 1864 р. одночасно використовувались терміни «істина» (ст. 294, 333, 406, 613, 1242 СКС Російської Імперії) та «достовірність» (ст. 80, 107, 253, 299, 327, 425, 579, 610, 688, 823, 1036 СКС Російської Імперії), що певною мірою зумовлювало їх одночасний обіг в науковій та навчальній літературі. І це свідчить про те, що сам законодавець не мав однозначного підходу до розуміння змісту та значення категорій «істина» та «достовірність» у кримінальному провадженні.

У радянський період розвитку теорії доказування приділялась значна увага науковим розвідкам можливості досягнення під час кримінального провадження знання, яке повністю відповідає реальній події злочину. Для цього активно використовувалась категорія «об'єктивна (матеріальна) істина», що виступала однією з основних у системі постулатів матеріалістичної діалектики. Одну з ключових ролей у цьому відіграли праці А.Я. Вишинського та М.С. Строговича. Вивчення робіт цих та інших процесуалістів, у рамках яких досліджувалось місце об'єктивної (матеріальної) істини в доказуванні у кримінальному провадженні, свідчить про те, що від початку в теорії кримінального процесу визначення цього місця відбувалося на рівні результатів діяльності суду. Так, зазначалося, що перед судом стоїть основне завдання – встановити істину, дати правильне, тобто таке, що відповідає фактичним обставинам справи, розуміння цієї події, ролі та поведінки в такій події осіб, які фігурують у процесі як обвинувачені, відповідачі, потерпілі та позивачі, дати правильну юридичну та суспільно-політичну оцінку цієї поведінки, визначити юридичні наслідки, що витікають із такої оцінки (виправдати, засудити, покарати, задовольнити позов, відхилити позов та ін. – *Ю.Л.*) [20, с. 18; 21, с. 4; 22, с. 44; 23, с. 44–45 та ін.]. Однак роздуми щодо результатів попереднього розслідування злочинів, їх доказового значення призводили до постановки питання щодо того, а чи можуть органи попереднього розслідування відшукати об'єктивну істину, або ж вона встановлюється тільки судом у вирокі? Пошуки відповіді на нього призвели до запровадження терміну «достовірність» як критерію, за яким оцінювалися результати попереднього розслідування та судового розгляду. Так, одні автори, зважаючи на те, що питання про визнання обвинуваченого винним вирішується судом, робили висновок, що тільки суд може встановити істину у справі, а що стосується органів попереднього розслідування, то їх висновки щодо винності обвинуваченого не є достовірними та лише виражають високий ступінь імовірності [24, с. 108; 25, с. 40]. Наприклад, А.Л. Рівлін писав, що між істиною, яка відшукується під час попереднього розслідування, та істиною, яка встановлюється в суді, є певні відмінності, які виражаються у ступені доведення цієї істини. Попереднє розслідування покликане встановити ймовірність провини обвинуваченого, таку ймовірність, яка дозволяє передати справу до суду для розгляду по суті. Судовий розгляд встановлює не ймовірність винуватості, а її достовірність, яка (достовірність) тільки і може стати підставою для су-

догового виroku [24, с. 108]. Інші, категорично заперечуючи це, вказували, що не може існувати різниці між істиною, яка встановлюється під час попереднього розслідування, та істиною, яка встановлюється судом, тобто не може існувати одна істина для слідчого, друга – для прокурора, третя – для суду. Якщо істина, яка встановлюється у кримінальному процесі, за своєю природою є об'єктивною, то тим самим виключається можливість існування двох істин [23, с. 45–46; 26, с. 27]. Роздуми в цьому напрямі свого часу призвели А.А. Піонтковського до визначення того, що процес розслідування загалом є процесом переходу від «імовірності» до «достовірності» у питанні щодо винності особи у вчиненні злочину, який їй інкримінується. Для пред'явлення обвинувачення необхідно встановити достатньо обгрунтовану ймовірність учинення обвинуваченим злочину. Установлення достовірності вчинення обвинуваченим злочину означає, що основні завдання слідства у справі вже вирішено, це є підставою для віддання обвинуваченого до суду [27, с. 17]. На підставі цього С.А. Альперт зробив висновок, що після завершення попереднього розслідування, коли слідчий приступає до складання обвинувального висновку, він повинен бути впевнений, що його висновок про винність є достовірним, істинним [23, с. 47]. Як бачимо, у процесі обгрунтування можливості установлення об'єктивної істини як під час попереднього розслідування, так і в суді в окремих науковців відбувалося використання понять «достовірність» та «істинність» як рівнозначних [див., наприклад: 28, с. 326; 29, с. 59]. Чи є така позиція вірною? Вважаємо, що ні. Зважаючи на те, що істина у філософській літературі розкривалася як адекватне відображення об'єкта суб'єктом, який його пізнає, відтворення його таким, яким він існує сам по собі, поза людиною та її свідомістю [30, с. 345; 13, с. 226], то висновки попереднього розслідування, викладені в обвинувальному висновку, повинні сприйматися як такі, що в повною мірою відображають подію злочину і містять безсумнівні відомості про винність конкретної особи у його вчиненні. За такого підходу деякою мірою створювалися умови для домінування обвинувального ухилу судового розгляду, на що вказують сучасні правознавці [31, с. 3; 32].

Слід зазначити, що ситуація з отождненням достовірності та істини у кримінальному провадженні не залишалася без реакції науковців. Так, О.Р. Рагінов указував, що за уявної однозначності істинного і достовірного, збігаючись в головному, вони мають і важливу відмінність. Як істинне, так і достовірне знання однаково правильно, адекватно відображають дійсність. Але при цьому істинність характеризується відображенням нашим знанням якого-небудь об'єкта, відповідність першого другому, а достовірність до того ж ще й обгрунтовує це знання. Можна пізнавати і бути володарем справжнього знання «для себе», не переймаючись про передачу, допускається використання цього знання іншими без прагнення його обгрунтувати, підтвердити, засвідчити, тобто зробити достовірним для всіх. Суспільна практика завжди вимагає належно засвідченого знання. У процесуальній же діяльності наявність підстав, аргументів, доводів, які б підтверджували і дозволяли перевірити вірність наших знань і висновків, є вирішальною вимогою. Посвідчення, підтвердження, обгрунтування правильності будь-яких думок або рішень за допомогою доводів, аргументів, фактів і є доказуванням у широкому сенсі. Для вирішення завдань кримінального судочинства необхідні не тільки справжні, а й достовірні знання про предмет розслідування та судового розгляду. Доказування надає знанням характер достовірності, як зазначав О.Р. Рагінов [33, с. 107].

Дискусія навколо можливості та моменту одержання під час доказування у кримінальному провадженні знань, які відповідають обставинам реальної події злочину, спри-

яла визначенню предметом наукових розвідок проблематику розвитку пізнання події злочину від знання імовірного до достовірного (вірогідного), причому найбільш активній розробці на початку піддавалися особливості пошуково-пізнавальної діяльності саме під час розслідування злочинів.

Під достовірним знанням, зважаючи на положення матеріалістичної діалектики та формальної логіки, І.М. Лузгін розумів таке знання фактичних обставин події, яке, спираючись на дослідження всієї сукупності фактичних даних, встановлених у справі, містить у собі єдино можливе, обгрунтоване доказами пояснення події, яке виключає інше його тлумачення. Достовірне знання характеризується тим, що воно спирається на всебічно перевірені докази і не залишає місця для протилежних пояснень. Досягнення достовірного знання є складним процесом, який характеризується поступовим накопиченням відомостей про подію і на цій підставі переходом імовірності в достовірність [34, с. 150–151]. І.М. Лузгін також вважав, що істинність та достовірність – поняття близькі, але не співпадаючі. Поняття «істинний» та «достовірний» означають, що стосовно об'єкта дослідження досягнуто адекватне, несуперечливе знання. І одне, і друге поняття визначає відповідність дійсності нашого знання. Але істинність того чи іншого твердження може бути обгрунтована, доведена, а може бути необгрунтована, недоведена або доведена неповністю. Залежно від доведеності таке знання характеризується як імовірне або достовірне [34, с. 160–161]. Цими теоретичними викладками він приєднувався до позиції О.Р. Рагінова [33, с. 107].

О.О. Ейсман також розмежував поняття достовірності знання та істини у кримінальному провадженні. Достовірне – це обгрунтоване, доведене знання, істинність якого не викликає сумнівів. Достовірність досягається за допомогою доказів, досягнень науки, власного досвіду суб'єкта доказування, фактичних презумпцій (суджень здорового глузду) [35, с. 92].

У подальших дослідженнях, які були присвячені питанням достовірності знань у кримінальному провадженні, науковці викладки І.М. Лузгіна, О.О. Ейсмана, О.Р. Рагінова не залишалися поза увагою правознавців і впливали на її визначення. Так, Д.В. Арсеньєв достовірне знання описував як знання, істинність якого підтверджена певними даними [36, с. 18]. А.І. Копьєва наголошувала на тому, що обгрунтованість достовірного знання слід розуміти не тільки як наведення доказів у актах, які приймаються слідчим або судом, але й як аналіз змісту цих доказів, пояснення того, чому одні докази визнані достовірними, а інші ні, та якою сукупністю доказів підтверджується висновок, зроблений відповідним органом [37, с. 35]. Аналогічного змісту визначенню достовірності надають й інші науковці [1, с. 50; 38, с. 31]. Н.С. Карпов звів достовірність доказу до правильного відображення ним матеріальних та нематеріальних (ідеальних) слідів [39, с. 127]. Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна та О.Г. Шило описують достовірність як правильність відображення в них фактів об'єктивної дійсності, яка є предметом розслідування або судового розгляду. Іншими словами – це відповідність доказу дійсності [40, с. 190]. М.А. Погорельський та Д.Б. Сергєєва, спираючись на науковий доробок М.А. Терновського, який стверджував, що достовірністю є той високий ступінь імовірності, за якого розсудлива людина вважає можливим діяти, підкреслюють, що категорія «достовірність» є суб'єктивною, вона виражається у суб'єктивній упевненості особи, яка оцінює доказ існування чи відсутності певних фактів [42, с. 81–88; 43, с. 91]. В.П. Гмирко достовірність розглядає як компонент стандарту доказаності «з достовірністю», в який повинні бути включені нормативні вимоги

для сторони обвинувачення про те, що усі реально можливі версії у справі перевірено; правнорелевантні обставини кримінальної справи встановлено в суді на підставі достатньої сукупності доказів і доводів; реально обґрунтовані сумніви щодо доказаності окремих правнорелевантних обставин справи усунуто завдяки раціональному висновку про перевагу доказів і доводів обвинувачення над доказами та доводами сторони захисту [44, с. 240].

Висновки. Зажаючи на вищесказане, значимими для вироблення поняття достовірності доказів у кримінальному провадженні, на нашу думку, є такі положення:

– пізнання у кримінальному провадженні здійснюється з використанням визначених кримінальним процесуальним законом правових засобів та логічних форм і методів руху від знання імовірного до достовірного в умовах змалгального кримінального процесу;

– достовірність доказу у кримінальному провадженні є його властивістю, яка характеризується повною відповідністю одержаних відомостей про факти реальним подіям, що відбувалися. Семантичне значення мовної одиниці «достовірність» визначає її прямий зв'язок із суб'єктом, у свідомості якого формується переконання щодо достатності підстав для твердження, що інформація відповідає реальності. Істина ж може існувати автономно, незалежно від суб'єкта-носія істини, істинність інформації не підлягає верифікації, не потребує додаткових обґрунтувань, формальних доказів;

– визначення знання як достовірного відбувається в результаті оцінки доказу для виявлення внутрішніх протиріч, тобто інформаційних блоків, які є його компонентами та не узгоджуються між собою (наприклад, в обставині на місці події відсутні сліди, які мали би залишитися під час скоєння злочину певним способом, особа під час допиту змінює свої показання щодо тих чи інших обставин, що виступають предметом допиту – *Ю.Л.*), та супутніх їх одержанню проявів в актах поведінки і показаннях осіб дисимуляції (утаювання чогось), які спостерігаються в ході процесуальних дій як такі, що не узгоджуються із встановленими фактичними даними про конкретну подію і потребують гіпотетичного та ретельного системно-структурного дослідження з метою встановлення їх походження та суті виявлених неузгодженостей [45, с. 63] та зовнішніх протиріч, тобто неузгодженостей з іншими доказами, зібраними у справі. Така оцінка кожного доказу повинна розпочинатися з аналізу для виявлення внутрішніх, а потім зовнішніх протиріч. За виявленням протиріч не повинно автоматично слідувати визначення відомостей як недостовірних. Природа (тобто чи є такі дані результатом протидії кримінальному провадженню або ж помилки – *Ю.Л.*) та зміст виявлених протиріч підлягають обов'язковому з'ясуванню та оцінці для впливу на систему зібраних доказів у кримінальному провадженні. Верифікація доказів як достовірних чи недостовірних супроводжує процес доказування від його початку до завершення. Жоден окремих доказ не може містити всі фактичні дані щодо всіх обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Зважаючи на те, що протягом кримінального провадження слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд на певний його момент мають різний обсяг даних про обставини події кримінального правопорушення, осіб, причетних до його вчинення, інші обставини, що мають значення для кримінального провадження, певні процесуальні рішення можуть прийматися в умовах різного рівня інформаційної невизначеності (імовірності), що є особливою характеристикою для стадії досудового розслідування. Однак жодне процесуальне рішення не може бути визначене як обґрунтоване, якщо в його основі не буде покладено докази, які визначені суб'єктом прийняття процесуального рішення як достовірні (наприклад,

ухвала слідчого судді щодо надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи повинна бути обґрунтована доказами причетності цієї особи до скоєння кримінального правопорушення та може ґрунтуватися на припущенні щодо імовірності знаходження в його житлі чи іншому володінні особи зняряддя вчинення злочину, викраденого майна тощо – *Ю.Л.*). Достовірність як властивість доказів виникає, встановлюється та існує в рамках системи доказів, а достовірність знання у кримінальному провадженні формується із сукупності доказів, визначених достовірними;

– достовірність як властивість доказу констатується у формі судження, яке стає елементом внутрішнього переконання суб'єкта прийняття процесуального рішення (слідчого, прокурора, слідчого судді, судді – *Ю.Л.*) та виступає одним з елементів його дій щодо обґрунтування прийняття процесуального рішення.

Отже, достовірність доказу пропонуємо розуміти як його властивість, яка одержує свій вираз у формі судження, сформульованого в результаті оцінки доказу для виявлення внутрішніх або зовнішніх протиріч з іншими доказами у кримінальному провадженні, в якому констатована повна відповідність конкретних відомостей реальним фактам, які є предметом кримінального провадження.

Список використаної літератури:

1. Гришина Е.П. Достоверность доказательств и способы ее обеспечения в уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 [Текст] / Екатерина Павловна Гришина. – М., 1996. – 213 с.
2. Миронов В.Ю. Достоверность доказательств и их значение при постановлении приговора процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 [Текст] / Василий Юрьевич Миронов. – Оренбург, 2005. – 223 с.
3. Аверин А.В. Истина и судебная достоверность (постановка проблемы) [Текст] / Александр Валентинович Аверин. – 2-е изд., доп. – С.-Пб. : «Юридический центр пресс», 2007. – 466 с.
4. Дяков В.С. Процесуальність (формування) ймовірності та вірогідності знання в кримінальному провадженні / В.С. Дяков // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – № 5 [Електронний документ]. – Режим доступу : http://sej.org.ua/5_2016/31.pdf.
5. Павлишин А. Стандарти доказування та формування знання у кримінальному провадженні [Текст] / А. Павлишин, Х. Слюсарчук // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2016. – Вип. 62. – С. 199–209.
6. Погорецький М. Імовірність і достовірність у кримінально-процесуальному пізнанні [Текст] / М. Погорецький // Держава та регіони. Серія Право. – 2004. – №1. – С. 62–65.
7. Ратушна Б. Стандарт доказування як критерій достовірності результату судового пізнання [Текст] / Б. Ратушна // Право України. – 2012. – № 6. – С. 282–291.
8. Сергєєва Д. Проблеми визначення достовірності доказу як його властивості за новим Кримінальним процесуальним кодексом України [Текст] / Д. Сергєєва // Юрист України. – 2013. – № 4 (25). – С. 106–111.
9. Шумило М.Є. Імовірність і вірогідність знання у кримінальному провадженні як передумова потреби об'єктивізації результатів доказування [Текст] / М.Є. Шумило. – Право України. – 2014. – №10. – С. 44–52.
10. О судебных доказательствах. Трактатъ Иереміи Бен-тама по изданію Дюмона [Текст] / Бен-тама Иеремія; пер. съ франц. И. Гроновичем. – К. : Тип. М.П. Фрица, 1876. – 421 с.
11. Mittermaier C.J.A. Die Lehre vom Beweise im deutschen Strafprozesse nach der Fortbildung durch Gerichtsgebrauch und deutsche Gesetzbücher in Vergleichung mit den Ansichten des englischen und französischen Strafverfahrens [Текст] / Carl Joseph

- Anton Mittermaier. – Darmstadt: Heyer's Verlagsbuchhandlung, 1834. – 273 с.
12. Жиряевъ А. Теорія уликъ [Текст] : сочиненіе, написанное для получения степени доктора юридических наук / А. Жиряевъ. – Дерпт : тип. Г. Лаакмана, 1855. – 214 с.
13. Философский энциклопедический словарь [Текст] / Глав. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М. : «Советская энциклопедия», 1983. – 840 с.
14. Zachariae H.A. Handbuch des deutschen Strafprozesses: Systematische Darstellung des auf den Quellen des gemeinen Rechts und der neueren deutschen Gesetzgebung beruhenden Criminal-Verfahrens [Текст] / Heinrich Albert Zachariae. – Т. 2. – Dieterich, 1868. – 725 с.
15. Handbuch des deutschen Strafprozessrechts [Текст] / Franz von Holtzendorff. – С. Habel, 1879. – 624 с.
16. Vargha J. Die Vertheidigung in Strafsachen: historisch und dogmatisch dargestellt [Текст] / Julius Vargha. – Manz, 1879. – 883 с.
17. Кант И. Сочинения в 6 томах [Текст] / Иммануил Кант. – М., 1964. – Том 2. – 510 с.
18. Владиміровъ Л.Е. Ученіе об уголовныхъ доказательствахъ. Общая часть [Текст] / Л.Е. Владиміровъ. – Второе издание дополненное. – Х. : Тип. Каплана и Бирюкова, 1888. – 248 с.
19. Курсъ уголовного судопроизводства И.Я. Фоницкаго [Текст] / И.Я. Фойницкий. – С.-Пб. : Тип. М. Стасюлевича, 1896–1899. – [изд. второе, переработанное] – Т. 2. – 607 с.
20. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве [Текст] / А.Я. Вышинский. – Изд. второе, дополненное. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – 220 с.
21. Строгович М.С. Материальная истина и судебные доказательства в советском уголовном процессе [Текст] / Отв. ред. Никифоров Б.С. / М.С. Строгович. – М., 1955. – 384 с.
22. Ривлин А.Л. Понятие материальной истины в советском уголовном процессе [Текст] / А.Л. Ривлин // Социалистическая законность. – 1951. – № 11. – С. 42–52.
23. Альперт С.А. Принцип объективной истины в советском предварительном следствии [Текст] / С.А. Альперт // Ученые записки. Харьковский юридический институт. – 1962. – Вып. 16. – С. 44–55.
24. Ривлин А.Л. Предмет допроса в советском уголовном процессе [Текст] / А.Л. Ривлин // Ученые записки. Харьковский юридический институт. – 1940. – Вып. 2. – С. 101–112.
25. Чельцов-Бебутов М.А. Обвиняемый и его показания в советском уголовном процессе [Текст] / М.А. Чельцов-Бебутов ; Под ред. И.Т. Голякова. – М., 1947. – 52 с.
26. Перлов И.Д. Судебное следствие в советском уголовном процессе [Текст] / И.Д. Перлов. – М., 1955. – 250 с.
27. Пионтковский А.А. К вопросу о теоретических основах советской криминалистики [Текст] / А.А. Пионтковский // Советская криминалистика на службе следствия. – 1955. – Вып. VI. – С. 17–31.
28. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса [Текст] / Михаил Соломонович Строгович // Основные положения науки советского уголовного процесса. – М., 1968. – 469 с.
29. Белкин Р.С. Собираение, исследование, оценка доказательств : сущность и методы [Текст] / Р.С. Белкин. – М., 1966. – 295 с.
30. Философская энциклопедия [Текст] / Главн. ред. Ф.В. Константинов. – Т. 2 Дизъюнкция – Комическое. – М. : «Советская энциклопедия», 1962. – 575 с.
31. Маланчук П.М. Функція захисту в кримінальному процесі України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Петро Михайлович Маланчук ; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2008. – 241 с.
32. Зейкан Я. 12 принципів Ярослава Зейкана / Ярослав Зейкан [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2012/9/13/72163.htm>.
33. Ратинов А.Р. Вопросы познания в судебном доказывании [Текст] / А.Р. Ратинов // Советское государство и право. – 1964. – № 8. – С. 106–113.
34. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания [Текст] : учебное пособие / И.М. Лузгин. – М., 1969. – 178 с.
35. Эйман А.А. Соотношение истины и достоверности в уголовном процессе [Текст] / А.А. Эйман // Советское государство и право. – 1966. – № 6. – С. 92–97.
36. Арсеньев Д.В. Истина, достоверность и обоснованность в следствии и судебных актах [Текст] / Д.В. Арсеньев // Сборник научных трудов Всесоюзного научно-исследовательского института судебных экспертиз. – 1979. – Вып. 39. – С. 12–18.
37. Копьева А.И. Об элементах уголовно-процессуальной деятельности [Текст] / А. И. Копьева // Теория и практика установления истины в правоприменительной деятельности : сб. науч. трудов. – Иркутск, 1985. – С. 33–38.
38. Руденко А.В. Переход от вероятности к достоверности в доказывании по уголовным делам [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Александр Викторович Руденко ; Кубанский государственный университет. – Краснодар, 2001. – 196 с.
39. Карпов Н.С. Глава 5. Докази і доказування у кримінальному провадженні [Текст] / Н.С. Карпов // Кримінальний процес : підручник / За заг. ред. В.В. Коваленка, Л.Д. Удалової, Д.П. Письменного. – К., 2013. – 544 с.
40. Грошевий Ю.М. Глава 7. Докази і доказування [Текст] / Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, О.Г. Шило // Кримінальний процес : підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін. ; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. – Х. : Право, 2013. – 824 с.
41. Юридические основания достоверности доказательств [Текст] / Сост. Н.А. Терновский ; под. ред. и с предисл. В.А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2011. – 216 с.
42. Погорельский М.А. Имовірність і вірогідність: філософсько-правовий аспект [Текст] / М.А. Погорельский // Науковий вісник Національної академії СБ України. – 2004. – № 20. – С. 81–88.
43. Сергеева Д.Б. Поняття та сутність достовірності доказу як його властивості [Текст] / Д.Б. Сергеева // Юрист України. – 2014. – №1 (26). – С. 89–95.
44. Гмирко В.П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація [Текст] : монографія / Валерій Петрович Гмирко. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2010. – 314 с.
45. Лисиченко В.К. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів [Текст] : Монографія / Віталій Костянтинович Лисиченко, Іван Іванович Когутич. – К. : Дія, 2002. – 182 с.